

Алена Міхалевіч
Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка

**Гутарковыя сінтаксічныя канструкцыі
ў паэтычнай спадчыне
Максіма Танка і Віктара Шведа**

**Conversational syntactical constructions
in the poetic heritage
of Maxim Tank and Victor Shved**

На розных этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах усіх жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага стылю. Адна з прычын гэтага заключаецца таксама ў ідэйна-тэматычнай накіраванасці беларускай мастацкай літаратуры: даволі вялікая колькасць твораў, і ў тым ліку паэтычных, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і сучасных праблем грамадства, што аб'ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў і паэтаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Варта адзначыць, што свядомае, мэтанакіраванае выкарыстанне гутарковых адзінак на ўсіх узроўнях (лексічным, фанетычным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным, аднак часцей за ўсё на апошнім) матывуецца мастацкімі задачамі паэта: элементы размоўнага стылю перадаюць у тэксце (кантэксте) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні і становяцца адзнакай індывідуальнага аўтарскага стылю. Прычым гутарковымі з'яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, такіх, як непадрахтанасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдны ўдзел асоб у гэтым акце. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары садзейнічалі развіццю адной з тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе уплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з'явы, як парцэляцыя, эліпсіс,

сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна дадзеная тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў (канструкцыях з незамешчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі), прычым згаданыя адзінкі вызначаюцца поліфункцыянальнасцю. Іх поліфункцыянальнасць зводзіцца да стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі, характарыстыкі і індывідуалізацыі персанажаў, афармлення своеасаблівага паэтычнага твора. Гэтую ж функцыю выконваюць і структуры з паўтарамі, структурная спецыфіка якіх заключаецца ў перыядычным паўтарэнні (як правіла, двойчы) адной сінтаксічнай пазіцыі з аднолькавым лексічным напаўненнем.

Названыя канструкцыі атрымалі шырокае ўжыванне ў вершаваных радках Максіма Танка і Віктара Шведа. Максім Танк (Яўген Іванавіч Скурко) – народны паэт Беларусі, Герой Сацыялістычнай Працы. Пачаўшы паэтычную дзейнасць вясною 1932 года, калі былі апублікаваны першыя вершы ў падпольным рукапісным часопісе “Пралом” пад псеўданімам Граніт, Максім Танк увайшоў у гісторыю нацыянальнай літаратуры як аўтар зборнікаў “На этапах”, “Журавінавы цвет”, “Вастрыце зброю”, “Праз вогненны небасхіл”, “Каб ведалі”, “У дарозе”, “След бліскавіцы”, “Мой хлеб надзейны”, “Глыток вады”, “Хай будзе святло”, “Нарачанскія сосны”, “Прайсці праз вернасць” і інш. Віктар Мікітавіч Швед – заслужаны дзеяч культуры Польшчы, беларускі паэт, перакладчык, грамадскі дзеяч. З’яўляючыся адным з прадстаўнікоў беларускага літаратурнага аб’яднання Беласточчыны “Белавежа”, ён у зборніках “Жыццёвыя сцежкі”, “Дзяцінства прыстань”, “Дружба”, “Родны сцоў”, “Вершы Натальцы” і іншых шырока закранае тэму вернасці роднай зямлі і мове. Гэта старая і адначасова і сёння актуальная тэма гучыць і ў творах Максіма Танка.

У мове твораў абодвух аўтараў даволі шырока прадстаўлены няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка і выказніка, аднак у вершах Максіма Танка больш частыя канструкцыі з пропускам дзейніка. Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з’яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдняй канструкцыі ці прэдыкатыўнай часткі:

*Самыя балючыя **раны** [тут і далей выдзелена намі. – А.М.] ў дзяцінстве*

Перастаюць ныць ад пацалункаў маці.

У юнацтве – самі зажываюць да вяселля.

У сталасці – загойваюцца

Ад спагады сяброў, ад чаркі віна [М.Танк, *Мне пару крыл дало юнацтва...*
Выбраная лірыка, Мінск 2003, с.305].

Канструкцыі з незамешчанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка сустракаюцца ў вершах Віктара Шведа: *Мая тут вёска з роднымі бацькамі. / Я тут якраз на белы свет прыйшоў. / Тут першы раз сказаў я слова “мама”, / Ды многа іншых змалку любых слоў* [Віктар Швед, *Выбраныя вершы*, Беласток 2000, с.5]. Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый і Максіму Танку, і Віктару Шведу ўдалося стварыць больш поўнае філасофскае разважанне пра жыццё. Акрамя таго, падобныя структуры, як і іх аналагі з гутарковай мовы, ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтаецца на прадмеце (аб’екце) апісання. Яны таксама садзейнічаюць больш сцісламу, сканцэнтраванаму паведамленню.

У мове вершаў згаданых аўтараў параўнальна шырока ўжываюцца і канструкцыі з паўторам аднаго слова. У Максіма Танка гэта звычайна наступныя часціны мовы: а) назоўнік:

Пасылае маці думы

Ў свет па сына, -

Прылятаюць твая думы

Бурай сінняй.

Пасылае маці слёзы

Быстрай Шчарай, -

Прыплываюць твая слёзы

Цёмнай хмарай[М.Танк, *Мне пару крыл дало юнацтва...*, с.157];

б) займеннік:

Ты не ўгаворвай лепш мяне!

Няма сягоння часу мне

Глядзець, як лёд рака ўзрывае,

А то вось раззлуюся я.

Яшчэ не жонка я твая[Тамсама, с.19];

в) прыметнік:

На жоўтай-жоўтай пожні,

На шэрай-шэрай грэблі,

На сінняй-сінняй руні,

На цёмнай-цёмнай пушчы

Лёг белы-белы снег[Тамсама, с.52];

г) дзеяслоў:

Я пытаўся ў сустрэчных:

Можга, яны цябе бачылі?

Пытаўся ў дрэў:

Можга, віталася з імі?

Пытаўся ў прыдарожных валуноў:

Можга, адпачывала ля іх? [М.Танк, Мне пару крыл дало юнацтва..., с.62];

д) прыслоўе:

Вецер кудлаты на нівах калоссе гайдае,

Стужкай дарога з-над мокрых калёс выбягае

Там, дзе бярозы плакучае звесілі веце,

Там, дзе адны толькі хмары, і месяц, і вецер [Тамсама, с.148].

У вершах Віктара Шведа мае месца шырокі паўтор займеннікаў розных разрадаў, дзе асабліва частыя асабовыя займеннікі, і ў прыватнасці слова “я”. Гэта тлумачыцца жанрам зборніка “Выбраныя вершы”, напісаным ў форме паэтычнага дзённіка, дзе аўтар ад свайго ўласнага імя прызнаецца ў любові да роднай зямлі, да беднага простага люду, да бацькоў і родных: *Тваёй красы ранейшай я не бачыў, / Не меў цябе ў дзіцячых успамінах. / А ў сорак шостым быў я поўны плачу, / Калі ўваходзіў на твае руіны* [Віктар Швед, *Выбраныя вершы*, Беласток 2000, с.2].

Падобную функцыю выконвае ў вершах зборніка і паўтор займенніка “мы:

Мы назаўжды развіталіся

З роднай бацькоўскай зямлёю,

Вёсцы чужымі ўжо сталіся,

Наша жыццё – гарадское.

Мы, як сяляне ўжо быўшыя,

Рэдка бываем тут госцем.

Нашы бацькі, век аджыўшыя,

Спяць вечным сном на пагосце.

Мы, гарадскія асаднікі,

Што разбрыліся па свеце.

Хоць і зямліцы мы здраднікі,

*З ёй нам зрадніца прыйдзеца [Віктар Швед, *Выбраныя вершы...*, с.8].*

Калі ж Віктар Швед звяртаецца да чытача, як, напрыклад, у вершы “Мілы дружа”, то выкарыстоўвае паўтор асабовага займенніка “ты”:

Мілы дружа, слухаць горка,

Ты набыў дурных манер:

Брыдкаю завеш гаворкай

Мову родную цяпер.

Што, забыў, адкуль паходзіш,

Што ты нарадзіўся тут?

Ты на гарадской пасадзе

Адцураўся ад сяброў.

Нават прозвішча ўжо здрадзіў

Сваіх прадзедаў, бацькоў[Віктар Швед, *Выбраныя вершы...*, с.7].

Такія паўторы выкарыстоўваюцца пераважна ў якасці выдзяляльнага сродку: з іх дапамогай выдзяляюцца семантычна важныя для выказвання моўныя элементы. Варта адзначыць і яшчэ адну функцыю – раздзяляльна-выдзяляльную, калі паўтор садзейнічае больш цэласнаму, вобразнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў выказвання.

У вершаваных радках і Максіма Танка, і Віктара Шведа атрымала распаўсюджанне такая стылістычная фігура, як анафара: паўтарэнне аднолькавых лексічных адзінак (самастойных і службовых слоў, выразаў) у пачатку вершаваных радкоў, строф ці сказаў. З дапамогай названай экспрэсіўнай фігуры стылістычна нейтральныя сінтаксічныя канструкцыі набываюць у вершаваным кантэксце своеасаблівую арганізацыю, уласціваю і гутарковай мове. Такая арганізацыя кантэксту (нярэдка нават усяго верша) дазваляе сканцэнтравана ўвесць час увагу чытача на семантычна важным кампаненце і найлепш зразумець аўтарскую задумку. Пры гэтым не страчваецца і лагічная сувязь паміж кампанентамі паэтычнага твора.

Адметнасцю аўтарскага стылю Максіма Танка з'яўляецца анафарычны паўтор аднаго слова, але не самастойнай, а службовай часціны мовы, пераважна прыназоўнікаў. Паколькі першапачатковае значэнне невытворных прыназоўнікаў было прасторавае, то з дапамогай паўторных прыназоўнікаў выражаюцца менавіта такія адносіны. Напрыклад:

Дык смялей выходзьце

На будаўнічыя пляцоўкі,

На перадавыя пазіцыі,

На прасторы палёў,

На ўдарныя рубяжы і міжзорныя трасы

Каб хутчэй сталі явай

Усе казкі дзяцінства,

Усе мары і сны,

Запаветы бацькоў

І надзеі Радзімы [М.Танк, *Збор калосся: Вершы*, Мінск 1989, с.32];

Пакуль там іншыя

*Збяруцца, тугадумы,
Яны [смарчкі. – А.М.] выскокваюць першыя
З-пад ядлаўцоў,
З-пад цёплых сховаў
Дзеразы, імхоў [М.Танк, *Збор калосся...*, с.81].*

Нярэдкія паўторы прыназоўнікаў і з аб'ектнымі адносінамі:

*Здаецца, перагаварыў з усімі
Сябрамі, знаёмымі і незнаёмымі,
З дрэвамі, звярамі, птушкамі,
З дажджамі, снягамі, вятрамі,
З дарогамі, рэкамі, што мог бы
І кропку пад інтэрв'ю паставіць,
Ды ўспомніў, што не закончыў яшчэ
Гутаркі з самім сабой [М.Танк, *Збор калосся...*, с.26];
Не адбірайце
Таямніц усіх
У зор, аблокаў,
Кветак палявых,
У весніх ранкаў,
Златых змярканняў,
У першых пацалункаў
І прызнанняў,
Грахоў – у грэшных,
Святасці – у святых,
Каб свет не стаў
І нудным, і пустым [Тамсама, с.80].*

Вылучаюцца і канструкцыі з паўтурамі прыназоўнікаў, што выражаюць
азначальныя адносіны:

*У кожным атэстаце
Выстаўляюцца адзнакі па розных дысцыплінах,
І толькі няма адзнак
За чалавечнасць,
За руплівасць,
За наводзіны ў сям'і,
За сталом,
Бо і на ядзе
Меркавалі калісьці,
На што хто здатны [М.Танк, *Збор калосся...*, с.157].*

Сустрадаюцца і своеасаблівыя паводле афармлення канструкцыі з паўторам прыназоўнікаў, што выражаюць прычыннае значэнне:

*Ад вясенняй расы травы зелянеюць,
Ад асенняй – заўжды вянуць ды сівеюць.*

*Ад вясенняй расы граюць птушкі шчыра,
Ад асенняй – лятуць у далёкі вырай.*

*Ад вясенняй расы радуецца сэрца,
Ад асенняй – чамусь у трывозе б'ецца [М.Танк, *Збор калосся...*, с.16].*

Стылістычная насычанасць прыведзенага кантэксту ўзмацняецца за кошт паўтору не толькі прыназоўнікаў, але і іншых адзінак: словазлучэння **вясенняй расы** і прыметніка **асенняй**.

Не пазбег Максім Танк паўтору і іншых службовых часцін мовы, асабліва злучнікаў. Не спыняючыся на характарыстыцы паўторных злучнікаў тыпу **ні – ні** [М.Танк, *Збор калосся...*, с.48], **то – то** [Тамсама, с.109] і інш., акцэнтуюем увагу на найбольш частых паўторах падпарадкавальных злучнікаў (злучальных слоў):

а) часавых:

*Так было і са мной, –
Успамінае старая,
– Перад самым жнівом, **калі** град выбіў жыта,
Калі ў блакаду згарэла сяло,
Калі прыйшла пахаронка... [М.Танк, *Збор калосся...*, с.177];
Не было суладдзя ў песнях,
Покуль бусел рэй не ўзяў
Покуль сонца – бубен весні –
З клёкатам не прыпадняў [Тамсама, с.84];*

б) тлумачальных:

*Не карай мяне, лёс, глухатой,
Той, што перашкаджае пачуць,
Як світальнай вясновай парой
Журавы на радзіму лятуць.
Як хто кліча мяне памагчы
Або грукае ў дзверы мае,
Як самотна хто плача ўначы
Ці ў застоллі сяброўскім пня.
Як шумяць-каласяцца жыты,*

Як звiнiць зарапад над зямлiй./

Шапацяць i дажджы, i лiсты –

Не карай мяне, лiс, глухатой![М.Танк, *Збор калосся...*, с.55];

в) мэтавых:

Мы ў партыю ўступiлi,

Каб свет не ведаў слiз, пакутаў i насiлля,

Не панаваў злы лiс.

Каб войны i нягоды не нiшчылi зямлю,

Ядналiся народы

Ў братэрскую сям'ю.

Каб горда i высока палаў свабоды сцяг... [М.Танк, *Збор калосся ...*, с.90].

У паэзiі ж Вiктара Шведа атрымалi пашырэнне канструкцыi з паўторам злучнiкаў. Гэта датычыцца злучнiкаў як злучальных, так i падпарадкавальных. Напрыклад: *Зракаемся сваiх карэнняў, / I памяцi бацькоў вясковых, / I папярэднiх пакаленняў, / I роднай беларускай мовы* [Вiктар Швед, *Выбраныя вершы...*, с.8 - 9];

Нервова ўскрыкнуў тут Кастусь:

- Дзе ж ваша, браткі, Беларусь?/ Бачу, пазбыцца мы гатовы

Нацыянальнасцi i мовы.

I быццам бы нам невядома,

Адкуль выводзiмся i хто мы,

I сапраўды ўжо слухаць горка,

Што *наша брадкая гаворка,*

Што *быццам бы мы з горшай глiны -*

Цурацца роднага павiнны,

Што *быццам iснуе прымус,*

Каб свайго зрокся беларус [Тамсама, с.7];

Цудоўны Мiнск!

Хоць i прайшлi гады,

Хоць я цябе даўным-даўно не бачыў,

Ты, як i быў, застаўся малады,

Я позiрк твой захоўваю юначы[Тамсама, с.5] .

У вершах Максiма Танка значную сэнсавую нагрузку нясуць таксама паўторы простых сказаў або прэдыкатыўных частак складаных сказаў. Напрыклад:

Ноччу, цiха падкраўшыся,

Вытаў снег.

Ранiцой прагнулiся дрэвы

Ўсе ў казачнай белі
І не пазнаюць самі сябе.
– **Ты хто?** – Пытае бяроза ў сасны.
– **Ты хто?** – Пытае асіна ў алешыны.
– **Ты хто?**[М.Танк, *Збор калосся...*, с.59];

Хаця б не забыць, што
Даўно мінуў поўдзень
І час завярашаць
Збор калосся на полі.
Хаця б не забыць, што
Ноч не за гарамі,
І ўсім пажадаць
Добрага адпачынку.
Хаця б не забыць,
Калі заўтра папашасціць
Убачыць світанне,
Падзякаваць сонцу,
Падзякаваць сонцу,
Што зноўку вярнула
Да любай працы –
Да збору калосся [Тамсама, с.3].

Вершы ж Віктара Шведа такімі канструкцыямі не вызначаюцца, аднак маюць месца паўторы словазлучэнняў. Паказальным у гэтым плане выступае верш “Дрэва краіны”, у якім аўтар паўстае лірычным героем – беларусам, апантаным абаронцам нацыі, носьбітам нацыянальнай свядомасці:

Расце няспынна
Дрэва краіны.
Адна галіна -
Віталізіні.
Дрэва краіны
Без перабою
Квітнець павінна
З кожнай вясною,
Каб зноў увосень
Усім у хаты
Магло прыносіць
Свой плён багаты.
Калі ж галіна
На ім завяне -

Дрэва краіны

У хворым стане.

Таму, краіна,

І ў дні нягоды

Усе галіны

Шануй заўсёды[Віктар Швед, *Выбраныя вершы...*, с.2].

Боль і перажыванні паэта не могуць пакінуць чытачоў абыякавымі ў многім дзякуючы ўжыванню не толькі слоў з пераносным значэннем, але і паўтораў.

Такім чынам, паэтычныя радкі Максіма Танка і Віктара Шведа і сёння хвалююць чытачоў не толькі актуальнасцю ўзнятых праблем і тэм, але і па-майстэрску падабраных вобразна-выяўленчых сродкаў, у тым ліку і гутарковых.

Bibliyagrafiya [Бібліяграфія]

1. Viktor Shved, *Vybranyya vershy*, Belastok 2000.

[Віктар Швед, *Выбраныя вершы*, Беласток 2000].

2. M. Tank, *Zbor kalossya: Vershy*, Minsk 1989.

[М.Танк, *Збор калосся: Вершы*, Мінск 1989].

3. M.Tank, *Mne paru kryl dalo yunactva...* *Vybranaya liryka*, Minsk 2003.

[М. Танк, *Мне пару крыл дало юнацтва... Выбраная лірыка*, Мінск 2003].

Рэзюмэ

У артыкуле разглядаюцца структурныя мадыфікацыі канструкцый з пропускам і канструкцый з паўторам моўных кампанентаў, пашыраных у паэтычных творах народнага паэта Беларусі Максіма Танка і заслужанага дзеяча культуры Польшчы Віктара Шведа. Аналізуюцца няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных сказаў з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка і выказніка, а таксама канструкцыі з паўторам аднаго слова, выражанага назоўнікамі, займеннікамі, прыметнікамі, дзеясловамі, прыслоўямі. Праілюстраваны выдзяляльная і рздзяляльная функцыі згаданых канструкцый. Паказаны адметнасці паэтычнага почырку Максіма Танка і Віктара Шведа.

Summary

The article considers structural modifications of structures with omission and repetition of language components, common in the poetic works of the national poet of

Belarus Maxim Tank and honored worker of culture of Poland Victor Shved. Incomplete simple sentences and compound parts of complex sentences with contextual omission of syntactic positions of subject and predicate, as well as constructions with repetition of a single word expressed by noun, pronoun, adjective, verb, adverb are analyzed. The separating and underlining functions of these constructions are illustrated. The features of the creative writing of Maxim Tank and Victor Sveda.

Ключавыя словы

Анафара, гутарковы стыль, сінтаксіс, структура, кантэкст, пропуск, паўтор, функцыянальная мадыфікацыя .

Keyword

Anaphora, conversational style, syntax, structure, context, omission, repetition, functionally modification.